

JOHANNES 6 EN DIE HEILIGE NAGMAAL

L. Floor
Departement Nuwe Testament
Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys
POTCHEFSTROOM

Abstract

JOHN 6 AND HOLY COMMUNION

It is often observed that the Gospel of John, in its account of the passion week, does not give attention to the Lord's Supper. John definitely does recount a final, special, climactic supper of Jesus with his disciples (John 13:21 ff). But what he fails to mention is the institution of the bread and cup which relate to the body and blood of Christ. Already in chapter 6 John had presented what clearly seems to be an interpretation of the bread and the cup in connection with the Lord's Supper. In a long, interpretative discourse Jesus speaks about eating his flesh and drinking his blood. The heart of that interpretative discourse is that the believer is to eat and drink Jesus Himself. This is stated quite crassly in materialistic terms. The metaphor of eating his flesh and drinking his blood is however used by Jesus to explain the mystery of a continuing communion with Him as the crucified and resurrected Lord.

1. DIE BROODREDE

In Johannes 6:22-50 lees ons die aangrypende rede van Jesus waarin Hy Homself bekendstel as die brood uit die hemel. Die vraag is of hierdie uitsprake van Jesus en sy selfgetuieis dat Hy die brood van die lewe is, verband hou met die heilige Nagmaal, met ander woorde: is hier sprake van sakramentele taal en moet ons die hele broodrede in verband bring met die Nagmaal, of moet ons aanvaar dat in hierdie woorde van Jesus geen enkele verwysing na die Nagmaal te vinde is nie? Baie Rooms-Katolieke eksegete is van oordeel dat ons die broodrede van Jesus sakramenteel moet verstaan (vergelyk Schnackenburg, 1977:96-102). Onder die Protestantse Skrifverklaarders is dit Cullmann wat oortuig is dat Jesus in sy rede oor die brood wat uit die hemel neergedaal het, direk na die heilige Nagmaal verwys. Jesus het die heilige Nagmaal in gedagte gehad sonder om dit eksplisiet te noem (1966:74).

Hoewel die taal wat Jesus gebruik, sakramenteel mag klink, wil dit nog nie sê dat Jesus die Nagmaal in gedagte gehad het nie. Dit mag wees dat Jesus in sy rede alleen maar wil wys op die eenheid tussen Hom en die gelowige (De Jonge, 1977:200) of op die realiteit van die inkarnasie (Borgen, 1965:166).

Daar is baie eksegete wat 'n sakramentele verklaring van die broodrede afwys. Ons vind dit reeds by Augustinus, en die hervormer Calvyn het hom daarby aangesluit. In sy kommentaar op Johannes skrywe Calvyn met 'n beroep op Augustinus dat dit in Johannes 6:51-59 nie gaan oor die eet en die drink van die Nagmaal nie, maar oor die voortdurende gemeenskap met Christus, afgesien van die gebruik van die heilige Nagmaal (*Neque enim de Coena habetur concio, sed de perpetua communicatione, quae extra Coenae usum nobis constat* (Calvyn, 1553: Komm. op 6:53)). In die eerste plek ag Calvyn 'n direkte verwysing na die Nagmaal in stryd met die historiese situasie, en vervolgens wys hy ook die gedagte af dat die sakramentele eet en drink van Christus se liggaam en sy bloed as sodanig 'n waarborg sal wees vir die ewige lewe.

Wel erken Calvyn dat wat Jesus in Johannes 6 leer, inhoudelik nie verskil van sy instelling van die Nagmaal nie. Dit is volgens Calvyn ook die rede dat by Johannes geen verdere melding van die Nagmaal gemaak word nie.

Volgens Calvyn en Augustinus is Jesus se woorde in Johannes 6 slegs op 'n indirekte, afgeleide wyse van toepassing op die heilige Nagmaal (Calvyn, 1553: kommentaar op 6:53,54; vergelyk Grosheide, 1950:464 e.v.; Godet, 1985:536).

Hoewel in Johannes 6 die Nagmaal nog nie deur Jesus ingestel is nie, kry ons hier tog reeds dieselfde motiewe wat by die instelling van die Nagmaal aan die orde kom: die eet en drink-motief en die *sursum corda*-motief. Die kontoere van die Nagmaal wat later deur Jesus ingestel gaan word, is in Johannes 6 al duidelik sigbaar, of soos Calvyn dit uitdruk, die betekende saak van die Nagmaal kom in Jesus se gesprek met die Jode reeds duidelik aan die lig (Institusie IV,14,25).

2. DIE STRUKTUUR VAN JOHANNES 6

Hoofstuk 5 en 6 neem in die geheelstruktuur van die evangelie van Johannes 'n besonder belangrike plek in. In hierdie twee hoofstukke kom nie alleen 'n rykdom van onderwerpe en nuwe motiewe ter sprake nie, maar ook kom die konflik tussen Jesus en die Joodse leiers skerp na vore. Belangrik is ook om sowel in hoofstuk 5 as in hoofstuk 6 op die plek van aksie te let. In hoofstuk 5 vind die handeling plaas in Jerusalem en in hoofstuk 6 in Galilea. In verband hiermee het daar 'n stryd ontstaan oor die regte volgorde van hierdie twee hoofstukke. Bultmann (1954:154,155) en Schnackenburg (1977:6-14) oordeel dat hoofstuk 6 aan hoofstuk 5 vooraf behoort te gaan. Die oorspronklike hoofstukindeling sou wees: 4,6,5,7, omdat 6:1 baie beter sou aansluit by 4:54. Uit die oudste beskikbare handskrifte vind ons egter reeds die volgorde van hoofstuk 5 en hoofstuk 6 (onder andere in P 66 uit 200 of 150 n.C.). Maar ook inhoudelik moet hoofstuk 5 aan hoofstuk 6 voorafgaan, omdat ons eers teen die christologie-

se agtergrond van hoofstuk 5 die soteriologiese rede van Jesus in hoofstuk 6 goed kan verstaan.

Die struktuur van albei hoofstukke vertoon 'n merkwaardige ooreenkoms. Die uitgangspunt is 'n wonder van Jesus, met die gevolg die reaksie van die Jode (vergelyk Ridderbos, 1987:212).

Johannes 6 begin met die wonder van die broodvermeerdering (6:1-15). Daarop volg die wonder van die wandeling op die see (6:16-21). Albei wonders herinner aan God se magtige verlossingswerke op die woestynreis van die volk Israel. Ons kry hier twee eksodusmotiewe. In die woestyn het die Here die brood (manna) voorsien. Nou is dit Jesus wat die brood voorsien. By die Skelfsee het die Here die see geklief, sodat sy volk daardeur kon loop en gered kon word. Nou kom Jesus sy volk reddend tegemoet oor die see heen (Coetzee, 1976:10). Na die twee wonders volg die broodrede en die reaksie van die Jode (6:26-59). Dit is duidelik dat Jesus in sy broodrede aansluit by die maaltyd wat in die veld gehou is (Van der Walt, 1988:15).

Wanneer ons hoofstuk 5 met hoofstuk 6 vergelyk, gaan dit in beide hoofstukke sentraal oor Jesus se selfopenbaring as die Seun van God. In hoofstuk 5 is hierdie selfopenbaring sterk christologies van aard, en in hoofstuk 6 is dit meer soteriologies van aard (vergelyk Ridderbos, 1987:215).

3. EK IS DIE BROOD VAN DIE LEWE

Wanneer Jesus Homself aandui as die brood van die lewe, doen Hy dit in sy broodrede op 'n ryk gevarieerde wyse. Hy praat van:

1. die ware brood (vs 32);
2. die brood wat uit die hemel kom (vs 33);
3. die brood wat lewe gee (vs 48).

Hierdie brood is op 'n besondere wyse 'n Godsgeskenk. Dit kom van bo, uit die hemel, van God. Dit is die ware brood. Dit beteken nie dat die brood wat Moses gegee het slegs skynbrood was nie. Waar, waaragtig en waarheid is terme wat in die Johannes-evangelie gebruik word en wat op die vervullingselement wil wys (vergelyk 1:14,17). Die manna was ook brood uit die hemel. Maar Jesus is die waaragtige, gerealiseerde manna uit die hemel.

As brood van die lewe plaas Jesus Homself teenoor die manna wat die vaders in die woestyn geëet het. In die rabbynse literatuur uit die tyd van die Nuwe Testament is

baie oor manna geskryf. Manna sal as hemelse spys neerdaal wanneer die Messias kom. In 'n rabbyne kommentaar op die boek Prediker lees ons dat soos die eerste verlosser, Moses, manna uit die hemel laat neerdaal het, so sal die laaste Verlosser ook kos uit die hemel laat neerdaal (Strack-Billerbeck, 1924:482). Dit wil lyk of Jesus by hierdie Joodse Messiasverwagting aansluit, en dan verkondig Hy dat Hyself die brood van die lewe is.

Jesus is die lewende brood, die brood wat werklik lewe gee. Maar die hemelse brood "geeft een werking, die haar grens niet vindt in de dood, maar zich voortzet tot in het eeuwige leven" (Ridderbos, 1987:273).

4. BROOD OM VAN TE EET

In vers 48-51 kom in Jesus se rede die element van *eet* sterk na vore. Hierdie perikoop is soos volg gestruktureer

1.	vs.48:	Jesus se selfaankondiging	:	Ek is die brood van die lewe.
	vs.50a:	Sy aanwysing	:	Ek is die brood wat uit die hemel gekom het.
	vs.50b:	'n Negatiewe aanduiding	:	sodat 'n mens ... nie sterwe nie.
2.	vs.51a:	Jesus se selfaankondiging	:	Ek is die lewende brood
	vs.51b:	Sy aanwysing	:	As iemand van hierdie brood eet.
	vs.51c:	'n Positiewe aanduiding	:	sal hy ewig lewe.
3.	vs.52d:	'n Nuwe gedagte	:	die brood wat Ek sal gee is my vlees.

Hierdie perikoop wentel om die werkwoord *eet*. Die brood wat van bo kom, moet geëet word.

Bultmann beskou hierdie gedeelte uit Jesus se broodrede as 'n ingevoegde Nagmaalsrede, omdat hierdie gedeelte 'n ander karakter dra as wat in die vorige perikoop gesê word (1954:174). Hierdie opvatting kan egter nie oortuig nie. Hoe kan Jesus al na die heilige Nagmaal verwys as Hy dit nog nie ingestel het nie?

Dit is wel merkwaardig dat Jesus plotseling van liggaam oorgaan na vlees. Wat word

hier met vlees bedoel? Die gedagte is dikwels uitgespreek dat Jesus hier bewustelik die woord *vlees* (σάρξ) gebruik en nie *liggaam* (σῶμα) nie, om die dosetisme te bestry. Dit gaan egter te ver om in die gebruik van die woord *vlees* 'n anti-dosetiese tendens te sien (vergelyk Van der Waal, 1984:297). Vlees is hier 'n aanduiding van die menslike. In vers 53 en 56 word die uitdrukking *vlees en bloed* gebruik. Dit wys op Jesus, die Seun van God, die Woord wat vlees, wat ware mens geword het.

In sy gesprek met die Jode gee Jesus in sy oordragtelike spreke oor brood as lewensbrood 'n nuwe toespitsing wanneer Hy daarop wys dat hierdie hemelse brood geëet moet word (Joh 6:51). Die werkwoord *eet* is die wentelpunt van die perikoop.

God se grootste gawe, Jesus as die brood van die lewe, word uitgedeel. Jesus bied sy liggaam, sy vlees, Homself aan tot redding van die wêreld (vs 51), maar dan moet Hy gelowig erken en aanvaar word. Jesus bly by die beeld van die liggaam en voeg dan by *:eet*. Daarby voeg Hy dan ook die gedagte *en drink* en dan wys Hy op sy bloed; Hy gee sy liggaam en sy bloed; Hy gee Homself as spys en drank tot die ewige lewe.

In Johannes 6:54 sê Jesus vir die Jode: "Wie my liggaam eet en my bloed drink, het die ewige lewe." Dit is aangrypende woord. Hoe kan ons nou iemand se vlees, sy liggaam eet en sy bloed drink? Dit klink na kannibalisme. Ons is tog nie menseters nie? Tog, wat aanstootlik klink, is die hoogste wysheid en die diepste en innerlike ervaring van 'n gelowige.

Die Jode vererg hulle. Hulle stry onder mekaar oor Jesus se woorde. Daarom brei Jesus verder uit op sy beeldspraak oor *eet*. Byna uitdagend sê Hy vir die Jode: "Wie my liggaam eet en my bloed drink, het die ewige lewe." (Vs 54.) Die Jode het in hulle verweer en verwyte nog die gebruiklike woord vir *eet*, φαγεῖν, gebruik. Jesus kies egter 'n woord vir *eet* wat rou op mens se ore val: *kou* (τρώω), wat 'n meer realistiese uitdrukking vir eet is (Van der Waal, 1984:298). Die ongelowige Jode het geys toe hulle hierdie woorde van Jesus hoor. Om sy liggaam te eet, om dit met jou tande te kou en om sy bloed te drink, is werklik verbysterend - trouens, die wet van Moses verbied om bloed te drink (Lev 17:10).

5. JESUS SE MASJAAL

Jesus se uitspraak oor die eet van sy vlees en die drink van sy bloed is 'n masjaal, 'n versluiserde uitspraak met 'n geestelike strekking. Vlees en bloed wys op Jesus se liggaam, op Jesus as mens, maar is ook tegelyk 'n plastiese uitdrukking vir die lyding en sterwe van Christus. Dit wys heen na sy kruis (Versteeg, 1980:43). *Eet en drink* wys hier op die innigste gemeenskap met die gekruisigde Christus. Aan die kruis is die

brood gebreek en die bloed vergiet tot versoening vir ons sondes.

Gemeenskap met die gekruisigde Christus gee ons drie dinge, so verklaar Jesus in sy gesprek met die Jode:

- * ewige lewe (vs. 54);
- * opstanding uit die dood (vs. 55);
- * blywende inwoning (vs. 56).

Dit beteken:

- * nooit meer honger nie;
- * nie meer dood nie;
- * nooit meer eensaamheid nie.

Jesus sluit sy rede af met die woorde: "Wie hierdie brood eet, sal ewig lewe," (Vers 59). *Eet* is hier 'n metafoer vir glo. Dit blyk uit vers 47 waar Jesus sê: "Wie in My glo, het die ewige lewe." Daar moet gedurig geëet word of sonder beeldspraak: daar moet gedurig geglo word. Die kerkvader Augustinus het in sy bekende uitdrukking: *crede et maducasti* (glo en jy het geëet) treffend vertolk dat *eet* hier 'n metafoer is vir glo. Die werkwoord *eet* staan in 'n praesens partisipium. Eet en drink is nie 'n eenmalige daad nie, maar 'n telkens herhaalde geloofsaktiwiteit. In eet en drink is die geheim van die blywende gemeenskap met Jesus Christus opgesluit.

Calvyn skrywe dat ons siele met die leer van die Evangelie gevoed moet word wanneer die Evangelie deur die werking van die Heilige Gees kragtig in ons is. Alle dinge wat die geloof voed en versterk, word met voedsel, met spys vergelyk (1553: kommentaar op Joh 6:29). Calvyn maak onderskeid tussen die geloof as sodanig en die werksaamheid van die geloof. Hy verklaar dan in Johannes 6:35 dat die eet van die liggaam van Christus, die eet van die voedsel wat bly tot in die ewige lewe, meer as die geloof is; dit is die werking, die vrug van die geloof.

6. NAGMAAL-MOTIEWE

Hoewel in Johannes 6 die heilige Nagmaal nog nie deur Jesus ingestel is nie, kry ons hier reeds dieselfde motiewe wat by die instelling van die Nagmaal terugkeer: die eet van die liggaam en die drink van die bloed van Christus en die *sursum corda*-motief.

Wat in Johannes 6 deur Jesus gesê is, kan slegs op 'n indirekte, afgeleide manier op die Nagmaal toegepas word (Godet,1985:536). Daar loop wel 'n duidelike verbindingslyn van Johannes 6 na Matteus 26:26,27 waar Jesus die Nagmaal instel. "Het avondmaal is een sacramentele bevestiging van de waarheid die reeds in Jh 6:53 uitgedrukt wordt." (Van der Waal, 1984:299.) Sowel in die daaglikse geloofsoefening as by die gebruik van die Nagmaal is ons besig om die liggaam van Jesus te eet en sy bloed te drink. Met ander woorde: ons beoefen 'n innige, besondere geloofsgemeenskap met Jesus Christus.

7. DIE VERSKIL TUSSEN GELOOFSGEMEENSAP EN NAGMAALS-GEMEENSAP

Wat is dan die verskil tussen die eet en die drink van die liggaam en bloed van Christus as 'n daaglikse weerkerende geloofsaktiwiteit en die eet en die drink van die liggaam en bloed van Christus by die heilige Nagmaal? In beide gevalle beoefen ons gemeenskap met Jesus Christus. In die eerste geval beoefen ons egter daardie heerlike gemeenskap deur geloof in die Woord van God, terwyl in die tweede geval die teken van brood en wyn ons help om geloofsgemeenskap met Jesus Christus te beoefen. Hoekom is die twee tekens van brood en wyn dan daar? Ons belydenis gee hierop 'n baie duidelike antwoord. Die sakramente is deur God ingestel, omdat Hy met ons stompsinnigheid en swakheid rekening hou (Koopmans, 1949:159). Die stompsinnigheid en swakheid is veroorsaak deur die sondeval. Die sakramente is bedoel om ons geloof te voed en in stand te hou.

Nagmaalsgemeenskap is dus bedoel om die geloofsgemeenskap met Christus te versterk. Op 'n besondere wyse, naamlik deur middel van brood en wyn, wil Christus deur sy Gees die geloof van God se kinders versterk.

8. JOHANNES 6 EN DIE WESE VAN DIE NAGMAAL

Hoewel Johannes 6 nie sakramenteel verklaar kan word en die instelling van die heilige Nagmaal hier nie verkondig word nie, kan ons wel uit hierdie hoofstuk baie dinge leer met betrekking tot die heilige Nagmaal. Calvyn het met nadruk verklaar dat Johannes 6 nie oor die heilige Nagmaal handel nie, maar hy skrywe dat die instelling van die heilige Nagmaal niks anders as 'n seël op hierdie rede van Jesus is nie (1553: kommentaar op Joh 6:54). Daar loop 'n duidelike lyn van Johannes 6 na die instelling van die heilige Nagmaal. Die verborgenheid, die misterie van Johannes 6 word in die Nagmaal deur middel van 'n uiterlike teken ons voor oë gestel (Calvyn, kommentaar op Joh 6:54).

Die heilige Nagmaal kan die beste gekarakteriseer word as die maaltyd van die gemeenskap met die liggaam en die bloed van Christus. So doen Paulus dit in 1 Korintiërs 10:16. Met *liggaam* en *bloed* van Christus word hier bedoel Christus in sy selfoorgawe aan die kruis. "Het avondmaal spreekt van het kruis en roept op tot geloof in dat heilsgebeuren." (Versteeg, 1980:51.)

Ons moet egter hierby goed in gedagte hou dat die gekruisigde Christus ook die verhoogde Christus is en dat die Nagmaal ons oproep tot geloof in Hom wat gesterf het en lewe en wat as die lewende Christus ons die vrug van sy kruislyde wil laat geniet. In Johannes 6:57 kom dit duidelik aan die lig. Hy is deur die lewende Vader gestuur, en Hy lewe deur Hom.

Brood en wyn ontleen hulle betekenis aan die feit dat Christus dit wil gebruik om die gemeenskap met Hom te belewe. Die gemeenskap met Christus by die Nagmaal is 'n gemeenskap in die Gees, want die verhoogde Christus is onlosmaaklik verbind met die Heilige Gees.

Op 'n indrukwekkende wyse het Schilder (1980:278,279) in sy trilogie oor die lyding van Christus gewys op die verhouding tussen Christus en die Heilige Gees by die instelling van die Nagmaal. "Maar daarom is deze knecht des Heeren ook zeer vrijmoedig. Hij durft beschikken over de krachten van den Heiligen Geest, beschikken over de volle majesteit en over de almachtige werking van den drieënigen God. Want immers, als Hij het avondmaal instelt, dan is dat niet maar een nemen van brood en van wijn als bloot zinnebeeld van zijn dood ... O neen,- dan is dit een nemen van brood en wijn met de kracht van den Heiligen Geest. Als die Geest zich paart bij het eten van het brood, en het drinken van de wijn, dan komt er geloofsversterking, en een verborgen unie van eter en drinker aan Christus' tafel met Christus self, en in Hem met de levende God."

9. DIE EET- EN DRINKMOTIEF

By die Nagmaal eet ons brood en drink ons wyn. Dit is egter nie al nie. Ons eet ook die liggaam van Christus en ons drink sy bloed, soos blyk uit Johannes 6:54. Ons weet dat God tot instandhouding van die liggaamlike en aardse lewe vir ons aardse en gewone brood voorsien het. Daardie brood eet ons by die Nagmaal. Maar om die geestelike en hemelse lewe wat die gelowiges besit in stand te hou, het die Here vir hulle lewende brood gestuur wat uit die hemel neergedaal het, naamlik Jesus Christus; Hy voed en onderhou die geestelike lewe wanneer Hy geëet word (artikel 35 van die Nederlandse Geloofsbelijdenis: Koopmans, 1949:174). Aan die Nagmaalstafel eet ons dus Christus. Ons eet sy liggaam en ons drink sy bloed.

Christus is dus reëel in die Nagmaal teenwoordig. Hy is daar by die tafel as die gekruisigde en verhoogde Christus vir hulle wat aansit en eet en drink. Maar hoe is Hy as die gekruisigde en verhoogde Christus teenwoordig?

Brood en wyn verander nie in die liggaam en bloed van Christus nie. Dit bly gewone aardse brood, en dit bly gewone wyn van die wingerdstok. Hoe is Christus dan in die Nagmaal teenwoordig, want dat Hy teenwoordig is, is seker? Hy is nie in, met en onder die tekens van brood en wyn teenwoordig soos Luther geleer het nie. Nog minder verander die brood in sy liggaam en die wyn in sy bloed, soos die Roomse kerk leer. Nee, Christus is in die Nagmaal teenwoordig deur die Heilige Gees, soos Calvyn dit so suiwer gestel het. Inderdaad, ons eet by die Nagmaal die vlees van Christus en ons drink sy bloed, maar ons eet en drink sy liggaam en bloed met die mond van die geloof. Calvyn noem die geloof die hand en die mond van die siel.

10. DIE SURSUM CORDA-MOTIEF

Wanneer Jesus in Johannes 6:27 sy hoorders oproep om nie te werk vir die voedsel wat vergaan nie, maar vir die voedsel wat nie vergaan nie en wat die ewige lewe gee, dan wys Jesus hier op 'n bepaalde aktiwiteit wat verrig moet word. Hierdie werk is 'n geloofsaktiwiteit. Calvyn bring hierdie geloofsaksie in verband met die *sursum corda*, die opheffing van die harte. Ons moet die sinne, ons gedagtes, ons hart ophef tot die hemel (1553: Komm. op Joh 6:27). So vind ons in die Broodrede van Jesus reeds die *sursum corda*-motief.

Hierdie geloofsaksie van die *sursum corda*, speel 'n baie belangrike rol by die viering van die heilige Nagmaal. Die *sursum corda*-motief uit Johannes 6 keer terug by die heilige Nagmaal.

Daar is by die viering van die Nagmaal altyd die gevaar dat ons wel met ons mond die brood eet en die wyn drink, maar nie saam met die eet van die brood en die drink van die wyn die liggaam van Christus eet en sy bloed drink nie. En dit is juis waarom dit gaan by die viering van die heilige Nagmaal.

In artikel 33 van die Nederlandse Geloofsbelydenis bely ons dat die ongelowige, die goddelose mens wel die sakrament ontvang, maar hy ontvang nie die waarheid van die sakrament nie (Koopmans, 1949:181).

Die waarheid van die sakrament is Christus. Hy voed, versterk en vertrou ons as ons sy liggaam eet, en Hy verkwik en herstel ons as ons sy bloed drink (Joh 6:54). Ons

moet goed daarop let dat Christus dit nie doen deur na die aarde af te daal nie. Ons belydenis stel dit nadruklik: Christus bly sit aan die regterhand van sy Vader in die hemel. Hoe kan ons dan die ware gemeenskap met Hom beoefen? Christus moet nie na die aarde afdaal nie, maar ons moet by wyse van spreke opklim na die hemel. Dit word in die formulier vir die viering van die heilige Nagmaal op 'n besonder treffende wyse tot uitdrukking gebring. Na die gebed sê die bedienaar van die Woord: "Om dan nou met die ware hemelse brood, Christus, gevoed te word moet ons nie met ons harte aan die sigbare tekens van brood en wyn verkleef bly nie, maar ons harte ophef na die hemel waar Jesus Christus ons Voorspraak aan die regterhand van sy hemelse Vader is." (Van 't Spijker, 1980:411.) Waarom is die ophef van die hart noodsaaklik? Die Heidelbergse Kategismus antwoord op hierdie vraag: "... om met 'n gelowige hart die hele lyding en sterwe van Christus aan te neem en daardeur vergewing van sondes en die ewige lewe te verkry en om met sy geseënde liggaam verenig te word" (antwoord 76: vergelyk Oorthuys, 1948:158,159).

Om op die regte wyse die heilige Nagmaal te vier is dit noodsaaklik om ons harte op te hef. Dit is by die Nagmaal nie 'n vereiste dat Christus uit die hemel afdaal nie, maar dit is wel 'n vereiste dat ons hart tot die hemel opklim. Hierdie hartsverheffing is in die vroeë kerk die *sursum corda* genoem. Die *sursum corda* (Latyn: omhoog die harte) was 'n liturgiese oproep tot konsentrasie op God. Hierdie oproep is reeds te vinde in die kanon van Hippolitus, 'n oud-Christelike skrywer uit die tweede helfte van die tweede eeu (Lammers, 1961:2960). Die kerkvader Cyprianus het in sy verklaring van die Onse Vader die oproep *sursum corda* breed uitgewerk, en deur sy invloed het die hartsverheffing 'n plek gekry in die kanonieke reg waaruit die Reformasie hierdie uitdrukking weer oorgeneem het. Augustinus gee in sy kommentaar op Psalm 133 ook aandag aan die *sursum corda*. Hy roep sy lesers op om nie met dowe ore na die *sursum corda* te luister nie. "Rig u hart na bowe, en niemand sal u met betrekking tot die hemel in die moeilikheid bring nie." (Van 't Spijker, 1980:411.)

Calvyn sluit hom in sy pragtige uiteensetting van die betekenis van die Nagmaal in sy Institusie by hierdie gedagtegang aan. Hy skrywe dat in die ou dae die volk reeds met luide stem vermaan is om voor die konsekrasie hulle harte na die hemel op te hef (Institusie IV,17,36).

Wanneer gevra word hoe dit ten spyte van die groot afstand tussen Christus in die hemel en die gelowige Nagmaalsganger op aarde moontlik is om die vlees van Christus te eet, dan antwoord Calvyn dat die Gees verenig wat deur plek van mekaar geskei is (Institusie IV, 17.10). Calvyn noem die Heilige Gees dan ook die band van vereniging (Institusie IV, 17.12).

11. BIBLIOGRAFIE

- BORGEN, P. 1965. *Bread from heaven.* (Novum Testamentum, vol. 10) Leiden : Brill.
- BULTMANN, R. 1954. *The interpretation of the fourth Gospel.* (New Testament Studie I.) Oxford : Blackwell.
- CULLMAN, O. 1951. *Les sacrements dans l'Evangile Johannique.* Paris : Presses Universitaires de France.
- CULLMAN, O. 1966. *Early Christian Worship.* London : SCM Press.
- CALVYN, J. 1553. *In Evangelium Inannis Commentarii.* Berolini : apud Guilelmum Thome.
- CALVYN, J. 1889. *Instituție ofte Onderwysinghe in de Christelike Religie.* (red. A. Kuyper.) Doesburg : Van Schenk Brill
- COETZEE, J.C. 1976. 'n Pleidooi vir vernuwing in die besondere kanoniek toegelig aan die hand van die evangelie van Johannes. Potchefstroom : PU vir CHO.
- DE JONGE, M. 1977. *Jesus: Stranger from Heaven and Son of God.* Leiden : Brill.
- ELLER, V. 1972. *In Place of Sacraments. A study of Baptism and the Lord's Supper.* Grand Rapids : Eerdmans.
- FLOOR, L. 1988. *De persoon en het werk van de Heilige Geest.* Kampen : Kok.
- GODET, F. 1885. *Commentaire zur l'Evangile de Saint Jean.* Paris.
- GROSHEIDE, F.W. 1950. *Het evangelie volgens Johannes I.* Amsterdam : Bottenburg
- KOOPMANS, J. 1949. *De Nederlandse Geloofsbelijdenis.* Amsterdam : Holland
- LAMMENS, G.M. 1961. *Sursum Corda.* (Christelike Encyclopedie 6. Red. F.W. Grosheide.) Kampen : Kok.
- OORTHUYNS, G. 1948. *De eeuwige jeugd van Heidelberg.* Amsterdam : Holland.
- RIDDERBOS, H.N. 1987. *Het evangelie naar Johannes I.* Kampen : Kok.
- SCHILDER, K. 1949. *Christus in zijn lijden I.* Kampen : Kok.
- SCHNACKENBURG, R. 1977. *Das Johannesevangelium II.* Freiburg: Herder.
- STRACK, H.L. & BILLERBECK, P. 1924. *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch II.* München : Oscar Beck.
- VAN DER WAAL, C. 1984. *De vervulde Thora.* Kampen : Van den Berg.
- VAN 'T SPIJKER, W. 1980. *Het klassieke avondmaalsformulier.* (In Van 't Spijker, W. red. *By brood en beker.* Goudriaan : De Groot.)
- VAN DER WALT, J.J. 1988. *Ek en die Nagmaalsviering.* Lesing gelewer tydens Liturgie-seminaar - Potchefstroom, 1988.
- VERSTEEG, J.P. 1980. *Het avondmaal volgens het Nieuwe Testament.* (In Van 't Spijker, W. red. *By brood en beker.* Goudriaan : De Groot.)

